

LUBOŠ MERHAUT

PROMĚNY OHLASU TVORBY A OSOBNOSTI
KARLA HYNKA MÁCHY NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ

Máj (1836) je nejčastěji vydávanou českou knihou a Karel Hynek Mácha (1810-1836) nejsledovanějším básníkem. Než se mohl stát v proměněné historické situaci na sklonku 19. století symbolickou, resp. kultovní postavou české moderní literatury, zůstával Mácha na okraji většinové, odborné i čtenářské pozornosti, svým způsobem neznám a v podstatě nepochopen. Pro toto první období je charakteristické převažující kritické, odmítavé přijetí *Máje* (představované později často zmiňovanými a v jiné situaci již odsuzovanými recenzemi Josefa Krasoslava Chmelenského, Jana Slavomíra Tomíčka a Josefa Kajetána Tyla), který se vymykal dobovému způsobu básnění a vlasteneckého myšlení. Ohlas Máchova díla v letech 1836-1858 dokumentárně shrnuje kniha *Literární pouť Karla Hynka Máchy*.¹

Básnické a prozaické dílo Karla Hynka Máchy, od doby modernismu znovu a znovu objevené, představuje dodnes otevřený interpretační prostor. Tajemným či nejistým také zůstává, jak Mácha skutečně vypadal, textologickým problémem pak kritické vydávání jeho díla (kvůli autorství některých, Karlem Sabinou posmrtně zveřejněných textů).² Zastavíme se stručně v několika historických momentech a u několika textů, které pomohou představit ohlas Máchovy tvorby a básnické osobitosti v Čechách od přelomu padesátých a še-

⁽¹⁾ Dokumenty uspořádal a doslov napsal Pavel Vašák, edd. R. Havel a P. Vašák. Odeon, Praha 1981 (reprint: Academia, Praha 2004).

⁽²⁾ Základní faktografii, literárněhistorickou charakteristiku a máchovskou bibliografii viz Aleš Haman, Ludmila Lantová, *Karel Hynek Mácha*, in *Lexikon české literatury*, III/1. Ved. red. J. Opelík. Academia, Praha 2000, s. 32-42; podepsáno ahm, II. K tématu Mácha inspirativní a znovunalézáný též Růžena Grebeníčková, *Máchovské studie*. Usp. M. Špirit. Academia, Praha 2010.

desátých let 19. století do konce prvního desetiletí 20. století, tedy do doby stého výročí básníkovy narození a jeho oslav.³

Iniciačně významná byla aktivita Karla Sabiny (1813-1877), Máchova vrstevníka a přítele, básníka, prozaika, kritika a literárního historika, vyznavače radikální demokracie, spojujícího ve svém díle revolučně romantické, sociálně utopické a realistické postupy. Sabina v Čechách jako první skutečně cenil a prosazoval Máchovo dílo, jež vykládal na základě romantického rozporu mezi ideálem a skutečností. V roce 1845 předznamenal rozsáhlou statí nazvanou *Úvod povahopisný* svůj první – a až do počátku šedesátých let ojedinělý (též kvůli cenzurním překážkám) – pokus o vydání Máchova díla ve *Spisech* (které počal vydávat Máchův bratr Michal, avšak zůstaly jednosvazkovým torzem).⁴

Ve svém úsilí Sabina pokračoval *Upomínkou na K. H. Máchu*, otištěnou v roce 1858 v almanachu „Máj“, jímž do české literatury vstoupila nová básnická generace v čele s Janem Nerudou a Vítězslavem Hálkem. Májovci se programově hlásili k Máchovi jako k „buditeli mládeže“. Na jedné straně šlo o spíše vnějškové, emblematické gesto přihlášení se k osobnosti kontroverzní, ještě ne všeobecně přijímané, rozdělující, na druhé straně tak vlastně v životě české literatury, tj. i v rovině čtenářské byl etablován a „zažit“ romantismus (s postupně převažujícím sentimentalistickým hálkovským směřováním). Sabinovo pojetí se projevilo rovněž v dalším vydání *Máje* (až) v roce 1861 v sešitovém vydání spisů. Knižně vyšly tyto z dobového hlediska v podstatě úplně Máchovy *Spisy* v roce 1862 ve dvou svazcích,⁵ vedle poémy *Máj* a časopiseckých veršů zahrnuly i další dochované texty z Máchova torzovitého díla, rovněž první shrnutí dosavadních ohlasů *Máje*. Sabina navíc zpřístupnil máchovskému bádání vzpomínky, dokumenty, především citace z Máchových deníků a korespondence.

Máchu vykládal v duchu romantismu, tematicky jako „malíře krajin, u něhož je pojetí a vyobrazení přírody hlavní věcí, kde však vý-

⁽³⁾ Tato přednáška zazněla 8. května 2013 v rámci máchovského kolokvia na římské univerzitě.

⁽⁴⁾ *Spisy Karla Hynka Máchy*, díl první. Ed. Karel Sabina. M. Mácha, Praha 1845.

⁽⁵⁾ *Spisy Karla Hynka Máchy*, 1, 2. Ed. F. L. Vorlíček. I. L. Kober, Praha 1862.

jevy a známky života lidského jen jako stafáže figurují, které buď v souzvuku s obrazem, buď kontrastem svým myšlenku umělcovu různěji vyznačují“.⁶ Především podtrhoval význam psychiky výjimečného básnického génia – s úběžníkem v „rozervanectví“ či „světobolu“ (i ve smyslu tzv. prokletého básnictví), ale i Máchovo vlastenectví, češství a jeho touhu po hlubším vzdělání:

Jsouť charaktery, jichžto zvláštnost pozorovatelům obyčejným málo stránek poskytuje ku porovnání s povahami, ježto svět *výstředními* nazvatí uvykl, protože je v obyčejnou kolej ovšednělosti své nijakž vtěsnati nemůže. Postav je, kam chceš, vyrůstajít' a vynikajít' nad hlavami sprost'áků co vrchové nad pahorky k oblakům se pnouce. Neuznávající všedních zákonů řídívají se vyššími záměry, vznešenými účely. Mezi takové osoby náležel i *Karel Hynek Mácha*, mladík plný výstředních myšlének a velikých záměrů, neobmezující se na úzké okresy domácích kolejí.⁷

Novinář a spisovatel Jakub Arbes (1840-1914) se začal zajímat o Máchovo dílo a sledovat máchovskou literaturu již za studií v padesátých letech. V mládí byl ovlivněn především Janem Nerudou a spjat s tzv. družinou májovou, v české literatuře proslul zvláště jako tvůrce specifického prozaického útvaru: romaneta, slučujícího realistické a fantastické postupy (mj. pod vlivem E. A. Poea). Jeho zájem byl motivován především obranou v té době ještě zneuznávaného básníka. Své máchovské studium Arbes zúročil především v osmdesátých a v devadesátých letech v časopiseckých statích, shrnutých posléze v souboru *Karel Hynek Mácha*, i v knize *Karel Hynek Mácha. Studie povahopisná*.⁸

Arbes opakovaně shrnul předchozí přijetí *Máje*, vedené převážně obrozeneckým, osvícensko-romantickým ideálem, který určoval původní českou tvorbu („veršování“) i její přijetí: „Bylo to cosi, jako

⁽⁶⁾ Karel Sabina, *Úvod povahopisný*, in *Spisy Karla Hynka Máchy*, díl první. Ed. K. Sabina. Praha 1845, s. XXXI.

⁽⁷⁾ Tamtéž, s. VII.

⁽⁸⁾ Jakub Arbes, *Karel Hynek Mácha*. (Dílo Jakuba Arbesa, 10). Edd. K. Janský a K. Polák. Melantrich, Praha 1941; Jakub Arbes, *Karel Hynek Mácha. Studie povahopisná (K půlstoletému jubileu vydání Máchova Máje)*. F. Šimáček, Praha 1886. Arbes je též autorem hesla Máchy, Karel Hynek, in *Ottův slovník naučný*, šestnáctý díl. J. Otto, Praha 1900, s. 621-625, šifra A.

když v kruhu duševně líných a nedomřivých tichošlápků objeví se náhle zdravím kypící obr a pronese smělou, odvážnou myšlenku revoluční“.⁹ Přes tuto podobnost Arbes zároveň kriticky reagoval na Sabiny interpretace, resp. na momenty „přátelské piety“ a dále na problematické, jinde nedoložené citace. Máchův portrét tak proměnil, polemizoval s jeho dosud tradovanou výstředností či samotářskou nevládností, místo toho byl schopen vidět jedinečnost soustředěnou na fantazijní nebo přirozené atributy duševního života samostatného, nezávislého, výjimečného jedince. Ukazoval, jak byly příznaky, shledávané v Máchově poezii, přenášeny na básníkovu osobnost (nedostatek vlastenectví, pesimismus). Naopak zdůraznil psychický konflikt jako hybný dějový i významový moment *Máje*:

Vše, co Mácha přičinil jakožto básník k tomuto ději, jež, jak známo, sám nepokládal za věc hlavní, vše – od nejpoetičtějšího líčení přírody až po nejplastičtější popisy krajin, od důmyslného, zoufalého rozjímání rekova ve vězení až po jeho dojemné loučení s životem před popravou, od romanticky fantastického intermezza prvního až po vylíčení doby, kdy básník, po letech navštívil místo popravni, rozjímá o vlastním mládí, jinošství a budoucnosti své – kterýmžto místům náleží bez odporu palma v ohledu básnického stylu – vše to, pravíme s důrazem na každém slově: jest jen k opodstatnění a k zvýšení grandiosnosti dojmu nejtragičtějšího psychického konfliktu a anticky prostého, ale přirozenou bezprostředností a pravdou hluboce vzrušujícího, ba zdrucujícího děje.

Geniální básník dovedl také dát prostému ději výraz vpravdě geniální – a právě proto báseň v celku i jednotlivostech pokládána nikoli jen za romantismus pouhý, nýbrž hned výstřední, a tvůrce její, ačkoli titan duchem, tvořící dle vlastních přirozených zákonů instinktivně, za pouhého nohsledu hlavního reprezentanta světobolu a romantismu Byrona.¹⁰

Opakovaně se Arbes věnoval i proměně, kterou během padesáti let Máchovo hodnocení doznalo, a konstatoval, že *Máj* se už jasně jeví jako „daleko viditelný maják básnického obrození“ a Mácha jako „jeden z nejgeniálnějších mužů, kterými se vlast naše pochlubiti mů-

⁹) Jakub Arbes, *O významu Máchova Máje v literatuře české* („Světozor“, 1886), in Id., *Karel Hynek Mácha*, cit., s. 16.

¹⁰) Jakub Arbes, *K půlstoletému jubileu vydání Máje* („Květy“, 1886), in Id., *Karel Hynek Mácha*, cit., s. 337-338.

že“.¹¹ V dalších statích usiloval o jemnější charakteristiku Máchovy osobnosti a tvorby, přispěl k obohacení faktografické znalosti (Mácha jako herec, turista...). Akcentoval přitom znaky mladistvého individualismu a tragické psychologické rozpolcenosti. Arbesovu interpretaci *Máje* formovalo jeho vlastní, soudobé pojetí modernosti s úběžníky pojmů pravdy a skutečnosti a zároveň ji určovala biografická, pozitivismem svým způsobem inspirovaná metoda. Došel tak příznačně k závěru, že jde o báseň v podstatě realistickou, která prohlubuje (autentický) vztah ke skutečnosti:

Mácha byl a zůstane romantikem.

Ale z nepředpojatého, svědomitého studia jeho prací a pokusů zdá se nám nade všechnu pochybnost vysvítati, že nelze Máchu vřadovati mezi romantiky ve smyslu romantismu, jak jej pojmáme a interpretujeme za našich dnů.

Podobně jako jsme byli na Máji dokázali, že to báseň, v které převládá živel realistický nad živlem romantickým v nynějším toho slova smyslu, možno i na jiných plodech i pokusech Máchových provésti nezvratný důkaz, že na nich nelpí začasťe ani nejjemnějšího pelu romantiky. [...]

Máchův duch nebyl předpojat a rozvíjel se zcela přirozeně, čehož nejfrapantnějším důkazem jest právě *Máj*, který přes všechnu zdánlivou hyperromantičnost i po půlstoletí snese měřítko nejpřísnější i vzhledem ke změněným názorům a zvýšeným požadavkům moderním.¹²

Arbes též částečně beletrizoval Máchův život, vcíťoval se do duševních stavů mladého básníka v předsmrtných chvílích, chtěl postihnout jeho „duševní rozvoj“, vysvětlit jeho rozporuplný „světobol“, především se ale držel faktograficko-biografického postupu. Každopádně načrtl obraz vpravdě génia, člověka i tvůrce, který předběhl dobu („duševní obr básnický“). Psal i o Máchových zapisnicích a denících; částečně šifrované a částečně intimní Máchovy deníkové záznamy v roce 1886 rozluštil (ale nevydal, byly publikovány až po stu letech). Arbes popsal způsob, jímž luštil tajemný Máchův deník, a to obdobně dramaticky jako řešení záhad ve svých romanetech. Např. pasáž –

⁽¹¹⁾ Jakub Arbes, *O významu Máchova Máje v literatuře české* („Světobol“, 1886), in Id., *Karel Hynek Mácha*, cit., s. 24.

⁽¹²⁾ Jakub Arbes, *K půlstoletému jubileu vydání Máje* („Květy“, 1886), in Id., *Karel Hynek Mácha*, cit., s. 338-339.

snový výjev, kdy unaven horečnou prací nad deníkem na chvíli usnul:

Jaký však to spánek! Činnost nervů zůstala v úplné permanenci; orgány smyslů konaly pak funkce své jako ve stavu polobděllosti. / Obraznost prováděla tentokrát pravé divy. Představa stíhala představu. Jedna byla živější, plastičtější druhé a všechny u větší nebo menší míře ve spojení s Máchou. / Jeden z podivných obrazů těch, a sice poslední, utkvěl mi v paměti. / Zdálo se mi, že procházím se z jara po biskupském hřbitově litoměřickém. Náhle stojím u Máchova hrobu. Dívám se na rov a – jaký div! Rov jest průzračný jako sklo... Vidím otevřenou rakev a v ní mrtvého Máchu. Zdá se mi, že jest tělo neporušeno. Hlava jest obtočena vavřínem, čelo hladké a bílé jak alabastr. Toľiko po očích není památky. Místo nich jsou pouze dva důlky a z každého vykukuje hlava hádčete. / Udiven dívám se s jedné hadí hlavy na druhou. Vtom se mi zdá, že mění se hlavy hádčat v zdrobnělé hlavy lidské – v jedné domnívám se poznávati tvář Tomíčkovu, v druhé tvář Chmelenského / Vtom jsem procitnul [...] ¹³

Obraz Máchova díla, jeho osobnosti a odkazu ovšem podstatným způsobem proměňovala moderní, resp. modernistická kritika, estetika i literární historie. V devadesátých letech 19. století vyšly četné významné máchovské příspěvky.¹⁴ V roce 1905 pak Václav Flajšhans připravil již 22. vydání *Máje*, tentokrát diplomaticky podle prvního vydání, s kriticky přesným bibliografickým popisem (v úvodu mj. upozornil na Máchův přesný jazyk a hudebnost výrazu).¹⁵ Možnosti vnímání a výkladu Máchova díla rozšiřovala zvláště tzv. generace devadesátých let a její následovníci, a to nejen v otázkách biografie či tradice, ale příznačně z hlediska estetické svébytnosti, výrazových prostředků a dalších rovin výstavby díla. Aktuálně obnovovala smysl Máchova básnického činu a osudu. Nové významy nepramenily jen z

¹³) Jakub Arbes, *Máchovo tajemství* („Rozhledy literární“, 1886), in Id., *Karel Hynek Mácha*, cit., s. 317.

¹⁴) Např. monografie polského historika Maryana Zdziechowského *Karol Hynek Mácha i bajronizm czeski* (Akademja Um., Krakow 1893; v českém překladu Jana Voborníka: Jičín 1895). Máchu jako předzvěst moderních proměn české literatury a společnosti viděl T. G. Masaryk v knihách *Česká otázka* (Čas, Praha 1895) a *Karel Havlíček* (Jan Laichter, Praha 1896).

¹⁵) Václav Flajšhans, in Karel Hynek Mácha, *Máj*. Edvard Leschinger, Praha 1905, s. XXXI-XXXII aj.

konfliktu individua a společnosti, stávaly se možností osvobozeného estetického způsobu poznávání, celistvého nazírání světa. Literární a divadelní kritik, esejista a překladatel, přední představitel moderní, svébytné a soustavné kritické aktivity, Jindřich Vodák (1867-1940), například v máchovském portrétu v červnu 1905 napsal:

Noc dala Máchovi nejpřednější a nejvýznamnější vlastnosti jeho básnického výrazu, ty, které nejvíce bylo žádoucí po něm napodobiti. [...] A tu všecko je kladeno tak prostě, lehce, snadně, jako mohou být jen věci neurovnanější a nejvybranější nazírané. [...]
Ale noc učinila také Máchu prvním, jenž v naší poezii vyjádřil *velké kosmické pohledy*. Cokoli Mácha viděl, viděl jako velký kosmický děj a jako velký kosmický děj to také vyslovil. *Máj* celý byl Máchovi oslavou přírody proti strasti lidské.¹⁶

Kritik František Václav Krejčí (1867-1941), usilující o moderní historický výklad, se Máchovi věnoval opakovaně, v monografii z roku 1907 mj. podtrhl potřebu hledat „ložiska jeho vlastní individuality“ a rozlišil různé roviny dalšího zkoumání Máchovy poezie. Podle Krejčího je nutno brát v úvahu trojí hledisko (i když mnohé lze těžko s časovým odstupem adekvátně rozeznat): „čím *byl*, jak se *stylizoval* sám a čím k tomu přispěl *byronism*“.¹⁷ Projevuje se tu tedy vědomí nemožnosti dobrat se původní „pravdy“, dohlédnout na dno básnickovy duše, naopak nutnosti kriticky i tvůrčím způsobem interpretovat. Příznačně pak Krejčí jako sociologicky se vyhraňující kritik podtrhl rozpory Máchovy osobnosti a jeho doby a tendence, které v jeho tvorbě předjímalý nové (české) životní síly a funkce:

On je *prvou čistě subjektivní individualitou básnickou v naší literatuře*, tedy prvním moderním básníkem v době národního probuzení. Ježto pak jsme v dřívějších dobách své historie opravdových básníků neměli a typ básníka z éry feudální a náboženské zůstal u nás neuskutečněn, je Mácha v tomto smyslu *prvou ryze básnickou duší v dějinách českého ducha vůbec*. Sběh časových okolností učinil jej romaníkem.¹⁸

⁽¹⁶⁾ Jindřich Vodák, *Karel Hynek Mácha* („Čas“, 1905), in Id., *Karel Hynek Mácha*. Erna Janská, Praha 1936.

⁽¹⁷⁾ František Václav Krejčí, *Karel Hynek Mácha. Kniha o českém básníku*. Grosman a Svoboda, Praha 1907, s. 2.

⁽¹⁸⁾ Tamtéž, s. 183.

V roce 1906 uběhlo sedmdesát let od Máchovy smrti i vydání *Máje*. Toto výročí provázela vlna jubilejních a bilančních textů, též nová vydání Máchových děl. Jaroslav Vlček (1860-1930), zakladatelská osobnost moderní české (i slovenské) literární historiografie, mj. autor máchovské studie *Počátky byronismu v Čechách*,¹⁹ v letech 1906-07 edičně připravil Máchovy *Spisy* ve dvou svazcích. Nové (28.), filologicky fundované vydání Máchova díla, resp. *Máje* bylo příležitostí k dalším odborným průzkumům, literárněhistorickým a kritickým shrnutím, ale i k interpretačním výkonům či k vyklenutí dalších, odvážnějších metaforických výkladů odpovídajících přirozeně potřebám doby začátku nového století. Rozsáhlý úvod k 2. svazku těchto *Spisů* napsal literární historik a kritik Arne Novák (1880-1939), mj. s důrazem na postižení ducha doby romantismu, včetně jeho propastného nihilismu, a v rámci jak dobové diskuse, tak svého soustavného zkoumání vztahu jedinečné tvůrčí osobnosti a proměnlivé a vrstvicí se tradice:

Teprve Karel Hynek Mácha, zádumčivý a osamělý ve svém okolí, v celém psychologickém a uměleckém rozsahu prožil a vypěl temnoty, smutky a zoufalství romantické doby a romantické poezie; svýma velkýma očima, v nichž vrstevníci nalézají soustředěny obrazy hlubokých nocí a dojmy bludného putování, přihlédl k černému, nebezpečnému dnu romantického světového názoru, kde v agonii svíjejí se vášně, rouhání a výkřiky naprosté skepse a čiré beznaděje; kvetoucím a svěžím údolem soudobého průměrného romantického básnění, nad nímž jásají skřivani lidové písně, za temné, příšerné půlnoci došel k děsivému a strmému hradu Nicoty.²⁰

Ohlasy Máchovy osobnosti a jeho díla se stávaly samozřejmě též předmětem polemických reakcí.²¹ Příkladem může být hodnocení No-

⁽¹⁹⁾ Jaroslav Vlček, *Počátky byronismu v Čechách* („Světobzor“, 1896), in Id., *Několik kapitol z dějin naší poezie*. Bursík a Kohout, Praha 1898.

⁽²⁰⁾ Arne Novák, *Karel Hynek Mácha*, in *Spisy Karla Hynka Máchy*, svazek II. Ed. J. Vlček. Jan Laichter, Praha 1907, s. IX. Z Novákových dalších máchovských prací srov. např.: *Máchův soucit a jeho dědic. Kritická drobnokresba*, in *Čeští spisovatelé vdovám a sirotkům našich vojinů*. V. Jiřina, Praha 1916, s. 26-32; *Karel Hynek Mácha*, in *Album Karla Hynka Máchy. K stému výročí básníkovy úmrtí a I. vydání Máje*. Usp. B. Vavroušek. Prometheus, Brno 1936, s. 5-11.

⁽²¹⁾ Výrazně polemicky už o něm psal Arbes (polemizoval mj. s dědici J. K. Tyla, jehož ostře kritizoval za jeho odmítavý posudek prvního vydání *Máje*).

vákova úvodu z pera F. X. Šaldy (1867-1937) v revui „Novina“.²² Novákovy literárněhistoricky fundované pojetí Máchova básnického charakteru pokládal Šalda za „pochybené“, zvláště vývody o iluzionismu, resp. subjektivistickém idealismu a o tragice (v podstatě stejné jako u Krejčího). U Máchy podle Šaldy nešlo o náhradu za život, o odvrát od života v romantickém iluzionismu, naopak Máchu „dovedl pohledět *nebojácným, nezamženým zrakem skutečnosti a životu v tvář, třeba byla sebestrašlivější*“. Šalda Máchu označil za básníka „bdělého“, což odpovídalo intencím jeho stále obnovovaného hledání vztahu umění a tzv. života, neboli životnosti uměleckého díla směřujícího k podstatám. Polemizoval se ztotožňováním básnickovy konfese s jeho dílem a tvůrčím činem, s tím, že by východiskem Máchových lyricko-filozofických básní měl být německý idealismus (Kant a Fichte) a posléze filozofický dualismus. Básnická tvorba podle něj naopak „tryská z *hlubších zdrojů*, žije, roste a rozvíjí se po zákonech hlubší říše, než jest myšlenkové přesvědčení nebo spekulativní terminologie autora“. Dále Šalda charakterizoval Máchův přímý a nesentimentální vztah k životu, ke skutečnosti, a vyznačil máchovskou linii v pozdější české poezii:

Jest do krajnosti poctivý, a libo-li, filozoficky obmezený – v té obmezenosti jest jeho síla: *nerozvádí disonanci života v umělé harmonii* ať takovou, ať onakou; cítí život, svůj život jako *bídu, které nelze nijak oddisputovati*, již jest možno jen konstatovat... nevíš proč, nevíš zač, nevíš k čemu.

Máchu pohleděl životu v tvář a spatřil jej hrozným. *Jeho* život byl hrozný, soudobý život český byl hrozný. Máj není než výkřik vyražený životem, hrozným českým životem: jest málo v naší literatuře básní tak *primitivních*, básní tak básněných životem jako Máj. Začíná „ab ovo“: tím, co se *nic* nazývá. Konstatuje se to *nic*. Za dvacet let po Máchově Máji konstatuje to *nic* svým způsobem Neruda ve Hřbitovním kvítí, třicet let po Nerudovi opět svým způsobem Machar v Confiteoru: vesměs básníci života, básničtí primitivové, kteří stojí na prahu vývojové řady – lidé bdělé duše, neúprosně a jasně zirájící, kteří mají odvahu i v zoufalství – a ne snivci, ne iluzionisté. Oba, i Neruda

⁽²²⁾ František Xaver Šalda, *Sebrané spisy Karla Hynka Máchy* („Novina“, 1908), in Id., *Kritické projevy, 7. 1908-1909*. Ed. K. Dvořák. Československý spisovatel, Praha 1953, s. 84-88.

i Machar, dovolávají se svou literární vývojovou myšlenkou Máchy. Nepochopit tohoto tvůrčího činu a básnického charakteru Máchova znamená nepochopit vývoj celé literární myšlenky české v devatenáctém století.²³

Rok 1910 přinesl sté výročí básníkovy narození: Proměnu situace a máchovského obrazu – teď již vrstevnatého, příkladného, všeobecně přijatého emblému – podobně jako ve výročním roce 1906 ukazuje množství textů, jež při této příležitosti vznikly, a různorodost jejich charakteru a zacílení. Jinými slovy Mácha a jeho Máj už představovaly nezpochybnitelnou hodnotu, jež byla ovšem specifikována podle potřeb a aktuálního myšlení, odborného či uměleckého usilování a postavení jeho vykladačů.

Kritik a esejista F. X. Šalda, vůdčí osobnost českého modernistického hnutí, vyzdvihl absolutní a svézákonnou sílu Máchovy imagi-
nace, syntetizující množství kontrastů. V listopadu 1910 publikoval stať *Karel Hynek Mácha a jeho dědictví*;²⁴ v roce 1913 pak na tento jubilejní text rozměrněji navázal stejnojmennou studií v knize *Duše a dílo*.²⁵ Máchovo básnické dílo zde viděl cele prostoupené „dualismem sporů a protiv, dialektikou vnější i vnitřní, koncepce i stylu, látky i výrazu“. Ve směřování k vyšší harmonizaci spatřoval duchovní odkaz Máchovým nástupcům, důsledek „vývojové nutnosti“.

V článku z roku 1910 bilancoval výkony a zásluhy moderní literární historie a kritiky v poznávání Máchova díla v uplynulém období, jeho role zakladatele a iniciátora moderní české poezie. Doplnil ovšem další úkoly: pojmenovat Máchovu odvahu k básnickému činu, vášnivému tvůrčímu gestu, analyzovat symbolický dosah a v rozporech narůstající energii jeho zakladatelského básnického typu v české básnické tradici, na „křižovatce vývojových směrů“:

V něm jako v žádném jiném českém díle slovesném slil se romantismus s realismem, hudebnost citové melancholie s tvrdým nihilismem

⁽²³⁾ Tamtéž, s. 86-87.

⁽²⁴⁾ František Xaver Šalda, *Karel Hynek Mácha a jeho dědictví* („Novina“, 1910), in Id., *Kritické projevy, 8. 1910-1911*. Edd. O. Králík, M. Komárek a J. Opelík. Československý spisovatel, Praha 1955, s. 50-53.

⁽²⁵⁾ František Xaver Šalda, *Duše a dílo*. Unie, Praha 1913; k dalšímu máchovskému výročí Šalda vydal přednášku *Mácha snivec i buřič* (Melantrich, Praha 1936).

metafyzickým, osobní zkušenosti a nejvnitřnější zážitky s patosem symbolu a typu. A nebojím se říci i více: nikde v české poezii nesousedí tak těsně velkost s malostí, banálnost s původností, šablona s originalitou invence, brutalita s něhou, nikde nemísí se tak důvěrně a nezbadatelně skoro síla se slabostí, cynismus s entusiasmem, žár s ledem, dětinská důvěra a bezradná naivnost s rafinovaností až stařec-kou, nižší choroba s vyšším zdravím, disonance s harmonií jako u něho. Málokdy směstnalo se na tak malé ploše tolik protiv. Již to napovídá, že jsou zde spoutány síly, které mohou být rozvedeny a vykoupeny jen celými rytmickými procesy, rozdělenými na generace.²⁶

Tuto pozoruhodně dynamickou představu historických vztahů a procesů Šalda dále stupňoval. Zaznamenal „vůli k životu“ u máchovské poezie a inspiroval a formuloval potřebu analyzovat jedinečnost verše (což později realizovali strukturalisté pražské školy, hlavně Jan Mukařovský) a „uvědoměle“ navázat na Máchovo dílo („ovládnout dědictví“, tzn. výzvu pro soudobou poezii k tvořivému čerpání z jejího pravého zdroje):

Vyrovnat ať tak, ať onak, ale vyrovnat – a to znamená všechno jiné, jen ne slaboduché papouškování nebo hračkářské obměňování, zvětralé koketování nebo ustydlé kopírování. Díla Máchova jsou vykřičníky nebo otázky – vyrovnati se s Máchou znamená hledati a nalézati na ně tvořivé odpovědi, ne odpovědi abstraktní, nýbrž odpovědi konkrétní, ztělesněné v básnických činech. [...] Uvědomělé ovládnutí dědictví Máchova jest tolik jako zkulturnění české poezie; jest to vyvésti ji z hrubého empirismu a dáti jí metodu i cíl. Bez tradice není možno mysliti si žádného vývoje uměleckého.²⁷

Máchovo dílo cenili rovněž představitelé dekadentního symbolismu, tedy myšlenkově krajního proudu v rámci diferencovaného českého modernismu. Z „předchůdců“ kladně přijímali nemnohé, vedle Máchy také např. Nerudu, Arbese či Zeyera. Máchu vykládali způsobem, který v zásadě odpovídal jejich vyhraněnému, estétskému a individualistickému postoji k umění jako k jedinečnému, svézákonnému světu, cestě k poznání a podstatám, jež je nutná, ale zároveň ne zcela uskutečnitelná. Jiří Karásek ze Lvovic (1871-1951) – básník,

⁽²⁶⁾ František Xaver Šalda, *Karel Hynek Mácha a jeho dědictví*, in Id., *Kritické projevy*, 8. 1910-1911, cit., s. 51-52.

⁽²⁷⁾ Tamtéž, s. 52-53.

prozaik, překladatel, sběratel umění a impresionistický kritik – v jednom ze svých máchovských textů sice evidoval Máchovu závislost na cizích vzorech, ale hlavně podtrhl Máchovo dušezpytné naladění, psychologické momenty s pre-dekadentními motivy. Návrat k romantické citovosti tu zcela zastíňuje kriticky realistickou rozumovost:

Tento romantismus loupežníků a duchů, lebek a popraviště, jenž by byl jinak primitivní dekorací neživotné fantasmagorie, prožehnut je krvavými, vroucími barvami básníkovy citu, básníkovy bolesti. Intenzita zoufalého poznání nicoty všeho zformovala tyto prudké, vášnivé výkřiky – a rezignace posléze dala zazněti hořkým, dusným melodiím, jako provanutým vůněmi zlomených květů, něčemu, v čem mi se zdá hovořiti ryze slovanská melancholie: oněm veršům, kde básník oslovuje rozplynuté hvězdy, stíny modra nebe, rozslzené truchlence, jimž svěřuje pozdrav pro svou vlast a pro svou milenku, nebo oné části Máje, jež jest jedinečná výběrem krásných psychologických obrazů, kde „sen umrlý jako stín“ je jako „obraz bílých měst u vody stopen klín“.²⁸

Arnošt Procházka (1869-1925), vůdčí osobnost české dekadence, kritik, esejista, překladatel a básník, dlouholetý redaktor a vydavatel měsíčníku „Moderní revue“, ve svém jubilejním příspěvku reagoval rovněž na skutečnost, že Mácha je již všeobecně oslavován, tedy nutně i těmi, kdož představovali nekontroverzní, běžnou literátštinu, resp. literaturu nikoli nezávislou, nýbrž mělkou (v souvislosti se svým příznačným odporem vůči tzv. lidovosti, kolektivismu či sociologismu). V tom viděl ironický osud Máchova díla, jehož se ujímají dědici jeho prvních vlasteneckých odsuzovatelů, kteří na druhé straně obdobně nerozumějí současné moderní poezii. Podobně jako Karásek zdůraznil Procházka vyhraněnou, individualisticky dušezpytnou symboliku:

Sžíravý bol Máchův vyvívá z dvojího zdroje: z nesoucité, nevyrušitelné krásy přírody, vždy mladé a štědře bohaté, a z osobního losu, tak žalostného a tíživého, jenž básníka cejchoval téměř páriem. Děj Máje jest pouze transponovaný, zhodnocený obraz jeho vlastního bytí, zmocněný na typičnost, přeměněný v symbol.

⁽²⁸⁾ Jiří Karásek ze Lvovic, *Dílo Karla Hynka Máchy*, „Dílo“, 8 (1910) 4 (*Památce K. H. Máchy*), s. 87.

Neběží o příhody vnější – ale jde o podstatu psychickou. Melancholický snivec, zklamaný ve svých citech, zrazený životem, Ikaros, jenž pozbyl křidel před prvním rozmachem [...]. Všechn latentní smutek, tvořící podstatu básnickovy bytosti, nevykořenitelný a osudný, ztělesňuje se v tuto dvojí vizi, nabývající jedinečného čaru tím, jak úměrně a ukázně byla spjata v jednotnou harmonii bolesti marné touhy a smutku necitné krásy.²⁹

S časopisem „Moderní revue“ na počátku 20. století významně spolupracoval literární a výtvarný kritik a esejista Miloš Marten (1883-1917), zdůrazňující např. pojmy styl a stylizace a vyzdvihující vnitřní myšlenkový řád uměleckého díla i podněty psychologické analýzy. Programově rozvíjel estetické myšlení dekadentně symbolistického modernistického okruhu směrem k novoromantismu i k úvahám o tradici. O Máchovi napsal esej *In memoriam Karla Hynka Máchy* (1910). Marten chtěl odstranit Máchovu „groteskní škrabošku“ rozervance, byť ve své době byl Máchova cizinec. Chtěl jeho poezii ukázat jako „pramen české lyriky“, jako umění lyrické poezie (srovnatelné s novodobým impresionismem), jako (hudební) výraz vnitřního dramatu básnickovy duše, dramatu smutku i krásy. Máchovu melancholii a tesnotu nahlížel nikoli jako popření života, nýbrž jako „vznět mládí“, trýzeň spalující touhy, opojný smutek poznávání. *Máj* představuje vzpouru ducha proti šedi světa i samému životu, ryzí báseň, bolestný výkřik touhy po jedinečné kráse i národní svobodě:

Proto je mně Máchova uvolnitelem lyrických pramenů české poezie. Vytušil je pod kamennou korou pseudoklasicismu, v citové vroucnosti, národní, protože jeho. A otevřel jim nová řečiště myšlenky a snu, která dnes ještě určují dráhy našeho básnického tvoření. [...]

Odpor proti Máchovi byl odpor národní nesvobody. Předpokládá, že národnost omezuje a poutá, že vylučuje z určitých pásem života i myšlenky. Že určité otázky, touhy, vzněty jsou nežádoucí, protože přesahují okamžitý intelektuální a sociální stav národního života. Toto sebezapření, sebesnížení bylo, co především muselo být překonáno – a co Máchova, třeba instinktivně, překonával prudkým ideovým rozpětím, jehož dobový výraz našel v romantismu. V onom překotném ale mocném, temném ale žhavém požadování krásy vyvřel pud duchovní

⁽²⁹⁾ Arnošt Procházka, *Ironický osud* („Moderní revue“, 1910), in Id., *Meditace*. Kamilla Neumannová, Praha 1912, s. 126-127, 132.

volnosti, pravůle všeho nadšení a všeho umění, která v těžkomyslném básníku-dítěti odpovídá naší nejistotě a bázni: ne čím krotčeji budou vaši básníci lpět na domnělé skutečnosti, na časovém zájmu vaší existence, ale čím odvážněji budou myslet, čím více obsáhnou z tuh a nadějí, úzkostí a muk člověkových, tím určitěji se vytvoří a tím mocněji se rozvine vaše národní bytost. Horečná krása mládí je básnická skutečnost Máchova romantismu; jeho životní symbol jest temný hlas duševní svobody.³⁰

Máchovo výročí v roce 1910 mělo ovšem již i rysy oficiality – institucionalizace básníka a jeho *Máje* – stvrzující více v různé míře významnost události samé, než již tolik hledání jejího smyslu. *Spolek českých spisovatelů beletristů Máj*, který jako organizace v této době sdružoval již téměř všechny, zvláště tedy tzv. zavedené, konzervativní, průměrné české autory, vydal Máchův *Máj* jako svou prémii na rok 1911.³¹ Šlo ale o cennou publikaci obsahující fotolitografický otiisk původního vydání knihy, který editor František Sekanina doplnil přetisky „všech důležitějších“ ohlasů, jež báseň od svého vydání vyvolala, a komentářem k proměně máchovského obrazu.

Příkladem oslavné publikace, která se však již vzdalovala Máchovi a měla spíše funkčně dotvářet jeho dobový ohlas, může být kniha s názvem *Ženy a lásky poezie Máchovy v obrazech Al. Kalvody*.³² Vedle edice *Máje* a dalších Máchových veršů obsahuje reprodukce děl významného impresionistického malíře a grafika Aloise Kalvody (1875-1934). F. V. Krejčí v úvodu nadepsaném *Mácha jako básník lásky* vlastně formuloval rodící se, bytníci a dodnes populární klišé: „Řekne-li se v Čechách ‚první máj‘, hned se najde někdo, kdo dodá ‚lásky čas‘. Tak zpečetilo jediné básnické dílo u nás jednou pro vždy souvislost těchto dvou představ: láska a máj“.³³ Příkladem toho, že toto „u-

⁽³⁰⁾ Miloš Marten, *In memoriam Karla Hynka Máchy* („Moderní revue“, 1910); přetištěno in Id., *Akord. Mácha/Zeyer/Březina*. B. Kočí, Praha 1916, s. 19-20.

⁽³¹⁾ Karel Hynek Mácha, *Máj. Prémie Spolku Máje na rok 1911 vydaná v jubilejním roce stých narozenin Karla Hynka Máchy*. Ed. F. Sekanina. Spolek českých spisovatelů beletristů Máj, Praha 1910.

⁽³²⁾ *Ženy a lásky poezie Máchovy v obrazech Al. Kalvody*. Usp. K. Rožek. F. Topič, Praha 1910.

⁽³³⁾ František Václav Krejčí, *Mácha jako básník lásky*, in *Ženy a lásky poezie Máchovy...*, cit., s. 5.

žívání“ Máchy bylo již i dobově kontroverzní, může být reakce Jiřího Mahena (1882-1939) – básníka, prozaika, dramatika a esejisty, jenž vycházel ze subjektivismu a impresionismu, též z bohémské, anarchisticky založené zkušenosti části své generace, která se již do značné míry vymezovala vůči svým symbolistně modernistickým předchůdcům, ve dvacátých letech se pak sblížil s poetismem. K máchovskému výročí uveřejnil 17. a 20. listopadu dva fejetony v „Lidových novinách“, v prvním psal i o Máchovi „bez Máchy“:

Skoro jsem se tuhle zasmál, když jsem uviděl velkou publikaci básníkůvých „lásek“, jak povídá už i krásný titul velké knihy. [...] Má to být všechno uvnitř Mácha a není tam z Máchy vlastně ani zbla. Doklad k tomu, jak se u nás právě tomu tragikomickému gestu porozumělo jenom komicky. / Nevím už, kolik tam těch lásek uvnitř je namalováno, ale vím, že jsou skoro všechny na jedno kopyto. A třeba umělecky byly to věci hrozně jemné, ten, kdo vybíral náměty k obrazům, neměl o Máchovi ani zdání. [...] / Ale Máchův erotismus je přece něco docela jiného! A právě v něm vidíme Máchu opravdu, jak vypadal. Mácha byl člověk, který svou fantazií bojoval o místo ve světě, kde by uplatnil veškerou skrytou životní vroucnost. O nic jiného mu nešlo. A tenhle erotismus byl něco specificky českého, slovanského. Nehledal modrého květu romantismu, ale kytici života. Že ji nenalezl, nebylo jeho vinou, ale hledal ji.³⁴

Mahen jako představitel neustálého tvůrčího hledání znovu podtrhl Máchův zakladatelský význam pro moderní českou poezii. Viděl jej především v duchovosti, individuálnosti, koncentrované energii („energický, urputný duch prvního našeho literárního revolucionáře“). Fenomény mládí a života ovšem nahlížel již jinak než Marten, spíše blíže Šaldovi, avšak zároveň s ironií i bohémským gestem víry v nový, intenzivnější život oproštěný od velkých idejí a nadosobních tendencí. Podtrhl mravní pravdivost a sociální spravedlnost, odvahu k činu, tedy hodnoty, jež jako básník a kritik a reprezentant části své (mezi)generace prosazoval:

Mácha musel zemřít mlád, aby jeho dílo bylo dnes torzem, na něž jsme hrdí. Je to zpověď energického mládí, jež tone ve vlnách nepochopeného i nepochopitelného života, výkřik nadšeného srdce, jež

³⁴) Jiří Mahen, *Urputný duch*, „Lidové noviny“, 18 (1910) 316, s. 2.

chtělo objat celý svět a nenašlo v něm než larvy, lidi bez citu a bez charakteru. [...]

Mácha je typem opravdového mládí v našem národě. Tohle mládí nehraje si nikdy na moudré muže, ale je takým, jakým právě je. [...] Toto mládí je vlastně nejpocitivější, neboť jde velmi opatrně kupředu, s opravdovou rozvahou. [...] A tím právě a jenom tím stává se básníkovo mladé srdce účastno tragédie světového vývoje – a tím právě a jenom tím je nám dnes Mácha – básníkem-člověkem, a ne pozérem, který chtěl svou duchaplností zachraňovat svět. Tento básnický myslitel cítí to, co my dnes tak houževnatě tvrdíme, že spása světa je dnes věcí úplně vedlejší, poněvadž nestačíme sami na sebe, a že jedinou povinností je, abychom ve svých poměrech měli nejdříve jasno a pak teprve počali i venku. [...]

A my – máme-li jenom trochu rozumění sami pro sebe – cítíme máchovskou urputnost duševní i v sobě. [...] Kdo chce pochopit Máchu, musí v něm umět také hledat. Mácha není nadčlověkem a nechce jím být, je hodně srozumitelný a hodně jasný a přece mu ještě nerozumíme.³⁵

Důvody pro hlubší poznání, resp. poznávání Máchovy osobnosti a jeho díla se sice proměňovaly, nicméně stále se objevovaly a objevují další a nové. Tento příspěvek se pokusil ve vymezeném období ukázat některé podstatné rysy tohoto úsilí o pochopení Máchy a zvláště jeho *Máje* jako jedinečného, individuálního básnického činu, jako počátek moderní české poezie, představit převážně duchovně či dialekticky založenou argumentaci. Vybrané ukázky zároveň načrtávají obraz proměn uměleckých a myšlenkových koncepcí a směrů na sklonku 19. století a v prvních letech 20. století. Mahenova slova jsou příkladem, jak „mladistvá“, prožitá a proti banalizujícím gestům vyhrčená projekce otevírala prostor dalším máchovským inspiracím v české literatuře následujících desetiletí. V hledání autentické energie umělecké tvorby (v protikladu k vnějškovému a neživotnému automatismu) jsou Máchův hlas a jeho ohlasy stále inspirativní.

⁽³⁵⁾ Tamtéž, s. 1-2. Srov. Mahenův fejeton *Máchova krajina*, „Lidové noviny“, 18 (1910) 319, s. 1-2, dále jeho knihu *Máchova poezie a její význam*. J. Strojil, Přerov 1910 (pseud. H. Lang); posmrtně vyšla s tit. *Máchova poezie*. Ed. B. Mathesius. Kruh krásné knihy, Praha 1941.

RIASSUNTO

Il saggio verte sui riflessi dell'opera e della personalità poetica di Karel Hynek Mácha (1810-1836) in Boemia nel periodo compreso tra la fine degli anni Cinquanta dell'Ottocento e il primo decennio del Novecento, offrendo una esauriente panoramica storico-critica del tema in esame. Prima di diventare il testo ceco più pubblicato e studiato, *Maggio* (1836) ha incontrato un periodo di rifiuto da parte della critica che, segnatamente nelle persone di J. K. Chmelenský, J. S. Tomíček e J. K. Tyl, lo accusava di scarso valore patriottico. A diffondere e apprezzare l'opera di Mácha fu inizialmente l'amico K. Sabina con il saggio *Úvod povahopisný* (1845), che accompagnava un primo tentativo di raccogliere gli scritti máchiani e spiegava l'opera del poeta sulla base del contrasto romantico tra ideale e realtà. Sabina tornò a occuparsi di Mácha sulle pagine dell'almanacco "Máj", attorno al quale si riuniva la nuova generazione di poeti definiti appunto *májovci*, ovvero 'maggisti'. Tra di essi spiccavano J. Neruda e V. Hálek, per i quali riallacciarsi a Mácha significava fare propria l'esperienza romantica anche appellandosi con un gesto emblematico a una figura controversa e non ancora generalmente accettata dalla critica. Lo sforzo esegetico di J. Arbes, secondo cui Mácha costituiva un "gigante spirituale della poesia", era teso a sottolineare la tragicità del conflitto psichico come elemento propulsore di *Maggio*, rilevando il carattere unico e geniale del poeta al di là dell'immagine, a suo giudizio eccentrica, circolata fino ad allora. Arbes si interessò inoltre alla vita del poeta, decifrò i passaggi più intimi dei suoi diari e in conclusione osservò nell'opera máchiana la prevalenza dell'elemento realistico su quello romantico. Sul limitare tra i due secoli la critica modernista (rappresentata da J. Vodák, F. V. Krejčí, Arne Novák, F. X. Šalda, M. Marten e J. Mahen) offrì nuove linee interpretative circa l'estetica, la composizione e i mezzi espressivi di *Maggio*. Nelle nuove *Opere* curate da J. Vlček nel 1906-'07, A. Novák pose l'accento sul "pericoloso fondale del sentimento romantico mondiale", ovvero sul nichilismo che rimarcava negli scritti máchiani. A questa visione si oppose F. X. Šalda, che invece di un Mácha rifugiato nell'illusionismo romantico individuò un Mácha capace di affrontare coraggiosamente la vita, per quanto densa di affanni. In *Karel Hynek Mácha a jeho dědicví* (1910, in *Duše a dílo*, 1913) Šalda evidenziò inoltre il dualismo, o meglio la sintesi di contrasti che fa dell'opera máchiana un continuo stimolo creativo per la poesia ceca moderna. Per quanto riguarda l'apporto del simbolismo decadente alla riflessione su Mácha, si esamina l'attenzione rivolta da J. Karásek ze Lvovic e A. Procházka alla sostanza psichica e all'indagine introspettiva. Sulla poesia máchiana come "fonte della lirica ceca" si espresse M. Marten, intendendo la malinconia di Mácha come "voce cupa della libertà spirituale", frutto del fervore giovanile di uno spirito animato dal più profondo desiderio di conoscenza e di bellezza. Con il centenario della nascita di Mácha, autore e opera apparivano ormai istituzionalizzati e pericolosamente vicini a interpretazioni stereotipate. J. Mahen fu dunque tra i primi a mettere in guardia nei confronti di una lettura di Má-

cha 'senza Mácha', indicando invece l'energica gioventù del poeta come modello morale e sociale di uomo che sa di doversi misurare con se stesso prima di intervenire nel mondo che lo circonda.